

Малишівська І. В.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ Ж.-П. САРТРА ТА А. КАМЮ У ТВОРЧОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (А. МЕРДОК, В. ГОЛДІНГ, К. УІЛСОН)

У статті досліджено особливості екзистенціалістської прози англійських письменників середини ХХ століття. Представлено аналіз екзистенціалістських концепцій свободи, вибору, відповідальності у французькій та англійській інтерпретаціях.

Ключові слова: екзистенціалізм, концепція, свобода, вибір.

В статье исследованы особенности экзистенциалистской прозы английских писателей середины ХХ века. Представлено анализ экзистенциалистских концептов свободы, выбора, ответственности во французской и английской интерпретации.

Ключевые слова: экзистенциализм, концепция, свобода, выбор.

The article studies peculiarities of the English existentialist prose of the middle of the twentieth century. The conceptions of freedom, choice, responsibility are analyzed in French and English interpretations.

Key words: existentialism, conception, freedom, choice.

Екзистенціалістська проза стала органічним породженням аналогічної філософської теорії – екзистенціалізму, яка виникла наприкінці ХІХ століття та завоювала домінуючу позицію у європейській філософській думці аж до 60-рр. ХХ століття. Екзистенціалізм не можна назвати пануючим світоглядом англійської інтелігенції повоєнного періоду, але передумови для його рецесії були: суспільний клімат, відчуження у ньому особистості, влада стандарту, панування над людиною матеріального світу тощо. В англійській літературі філософський роман є типологічно споріднений з екзистенціалістською прозою А. Камю та Ж.-П. Сартра, водночас він позначений національною своєрідністю, що дозволило дослідникам (В. Івашова, Н. Міхальская, Г. Анікін, А. Саруханян тощо) говорити про унікальність літературної версії філософії існування, запропонованої англійськими майстрами пера.

Метою нашої розвідки є дослідити трансформацію екзистенціалістської парадигми Камю та Сартра у прозі таких письменників як А. Мердок, В. Голдінг, К. Уілсон. Творчість Айріс Мердок та Вільяма Голдінга у літературознавчо-критичному світі сучасних та радянських досліджень, представлена широким колом науковців. Зокрема критичний аналіз романів Мердок знаходимо у роботах Соломії Павличко, В. Івашової, В. Скороденко, А. Матійчак, Н. Жлутенко та інші. Доробок Вільяма Голдінга досліджували такі літературознавці як В. Івашова, С. Павличко, В. Скороденко, Ю. Шаніна, С. Ліщинська. У зарубіжному літературознавстві помітними є роботи Дж. Бейкер, М. Уолтерс, С. Хайнс, Х. Спелар, М. Антонаціо, П. Конраді, Малькольма Бредбері, Дж. Бейлі та інших.

Позиція Айріс Мердок, авторки не тільки романів, але й багатьох філософських робіт з проблем екзистенціалізму (Сартр: Романтичний раціоналіст (Sartre: Romantic Rationalist) (1953), Суверенітет Добра (The Sovereignty of Good) (1970), Полум'я і Сонце (The Fire and the Sun) (1977), Метафізика як керівництво з Моралі: Записки з філософії і літератури (Metaphysics as a Guide to Morals: Writings on Philosophy and Literature) (1992), Екзистенціалісти і містики (Existentialists and Mystics) (1997)) була дещо спорідненою з тією, яку висловив Колін Уілсон. Не приховуючи свого захоплення Сартром про що свідчить її перша філософська робота “Сартр: романтичний раціоналіст”, Мердок висловлює критичні зауваження з приводу деяких положень свого метра. Вони передусім стосувалися трактування свободи особистості, яка, за Сартром полягає у повному звільненні від усіх соціальних та етичних зв'язків. Це, на думку Мердок, може призвести до сліпого свавілля або до його найгіршого прояву імморалізму [2, с. 4]. У розумінні Мердок, як зауважила С. Павличко, сартрівська людина, яка усвідомила свою свободу, не здатна відчувати необхідної уваги і поваги до свободи й інших людей [7, с. 24]. У такому трактуванні екзистенціалізм англійської письменниці постає більш близьким філософським поглядом Камю. Нова світоглядно-естетична концепція приваблювала її не початковою ідеєю про безмістовність боротьби з навколишнім абсурдом речей, а “твердженням про вперте протистояння такому абсурду як єдиній позиції, що гідна людини” [8, с. 4-5]. Можливо, саме з цих міркувань в одному зі своїх інтерв'ю Айріс Мердок заперечила свою причетність до нового напрямку, а лише відмітила глибоку зацікавленість цією філософією [9]. Така позиція письменниці давала їй повну творчу свободу: вводячи основні екзистенціалістські категорії у структуру творів, вона піддає їх власній інтерпретації, поміщає у найнесподіваніший контекст, вдається до різноманітних жанрових рішень. Недаремно, бурхлива полеміка щодо визначення індивідуальної творчої манери та методу письменниці, триває і досі: більшість науковців сходяться на думці, що твори Мердок – це суміш традицій з новаторством, доповнених унікальним баченням особистісних переживань (А. Байят, І. Левидова). Найбільш універсальним нам видається запропонований Френком Белданзом термін “трансцендентальний реалізм”, який передбачає синтез романтизму, класичного реалізму, модерну, сюрреалізму. Справді, така багатогаровість є візитною карткою стилю письменниці, що в свою чергу визначає жанрову своєрідність її романів, яку можна визначити як “сплав рис філософського та крутіського роману, комедії інтриги та ліричної повісті” [6]. Тим не менше, екзистенціалістська парадигма її романів 50-60 років, чітко простежується як на ідейному, так і на сюжетно-композиційному рівнях. У цьому відношенні, починаючи з першого “Під сіткою” (1954) та закінчуючи “Часом ангелів” (1966), авторка дотримувалась висхідної позиції екзистенціалізму суть якої полягає у тому, щоб “відображати існування, так як воно дано свідомості” [3, с. 217]. Таким чином “довільність” манери письменниці – результат її глибокого розуміння складності та непередбачливості процесів, які відбуваються у людській свідомості. А. Мердок передусім хвилюють внутрішні переживання викликані як влас-

ними рефлексіями, так і зовнішніми чинниками, які дають на людину та роблять її заручницею “сітки життя”. Зусилля більшості героїв Мердок екзистенціалістського періоду спрямовані на те, щоб так чи інакше позбавитись від сітки завуалюваного існування. Вони, на тлі майстерно створених сюжетних перипетій, що є ілюстраціями пограничних ситуацій, роблять свій “вільний вибір” на користь життя без ілюзій.

Проблеми екзистенціалістської свободи та відповідальності стали об’єктом художнього переосмислення і у В. Голдінга, проте він розглядає їх не в проекції окремої людини, а виносить на загальнолюдський, більш глобальний рівень. Звідси притчевість та повчальність його прози, що відрізняє метод письменника від його сучасників. Проте Голдінг, переживши II світову війну, озброївшись власним досвідом, не розмежує завдання митця і мораліста. У доповіді “Притча” (“The Fable”), виголошеній у Лос-Анджелеському університеті 1962 році (пізніше була опублікована у збірнику есе “The hot gates”), він наголосив: “мене вважають філософом, богословом, істориком, психологом, але фактично я тільки оповідач (storyteller). Людина, яка пише притчі (fabulist) – це мораліст, а оповідь без повчального змісту не має сенсу. Для мене притчова форма оповіді романів – той метод, який я обрав та адаптував для зображення своєї правди та ідей” [10, с. 18]. Таким чином, екзистенціалістська парадигма творів Голдінга має унікальну морально-етичну складову, яку автор подає у вигляді уроку, що покликаний донести до потенційних читачів хибність тієї чи іншої поведінки. Світоглядна позиція Вільяма Голдінга має відверто моралізуючий характер та, як твердять Л. А. Крилова та Л. Н. Мосолова у роботі “Екзистенціалізм в Англії та США”, може вважатись “проекціалістською”, оскільки “перегукується з ідеями Уїлсона та культивує ідею привнесення релігійного змісту у мистецтво” [5, с. 38]. Г. В. Анікін та Н. П. Міхальская також підкреслюють морально-етичну парадигму філософії романів Голдінга, вважають, що “суть цих проблем часто стикається з екзистенціалізмом”. При цьому все ж додають, що “гостре бажання відшукати в людині добро і опертись на нього у боротьбі зі злом, немовби споконвічно притаманна людській природі, відрізняє позицію Голдінга від послідовного екзистенціалізму” [1, с. 498]. Перший роман Голдінга “Володар мух”, а також ряд його подальших робіт “Вільне падіння”, “Шпиль”, “Піраміда” є прикладом того, як екзистенціалістське бачення світу може доповнюватись морально-етичним трактуванням вічних проблем, пройнятих дидактичним звучанням.

Так скажімо Незважаючи на активний інтерес зарубіжних вчених до постаті Коліна Уїлсона (Howard F. Dossor “Colin Wilson: the man and his mind”, 1990; Michael Trowel “Colin Wilson: the positive approach: a response to a critic”, 1991; Brad Spurgeon “Colin Wilson: Philosopher of Optimism”, 2006 etc), у вітчизняному літературознавстві, він представлений поодинокими розвідками російських вчених радянського періоду, зокрема В. Івашової, С. Кошелева, З. Есебуа та Л. Мосолової. Таку неуважність до творчих надбань автора можна пояснити складністю сприймання та трактування його текстів, які написані у жанрі наукової фантастики, водночас пройняті філософсько-екзистенціалістськими концептами. Авторитетом для Коліна Уїлсона був А. Камю, про що свідчить його перша літературна робота “Сторонній” (1956), схожа з однойменним твором француза, проте Уїлсон не сприймає песимістичної тональності останнього. У 1966 році Уїлсон пише філософську працю “Introduction to the new existentialism” (“Вступ до нового екзистенціалізму”), у якій викладає власні переконання та обґрунтовує розбіжності з французькими попередниками. Він погоджується з тезою Сартра, що необхідною умовою самопізнання людини є її відсторонення від соціального буття. Проте Уїлсон вважає, що таке пізнання не мусить супроводжуватись відчуттям “нудоти”; вибір між власною недосконалістю та всепоглинаючим пізнанням “нудоти” оточуючого світу суперечить праву необмеженого вибору людини [11, с. 31]. Екзистенціалістська позиція Камю у викликає Коліна Уїлсона менший супротив. Камю в очах англійця – не закоренілий песиміст, а людина, яка ще не відкрила основне джерело прагнення до життя, що полягає не тільки у розумінні абсурдності існування, але й у сприйнятті досконалості простих речей. Підтверджуючи власні спостереження Колін Уїлсон вказує на так звані “peak experiences”, наявні в деяких творах Камю (повість “Сторонній”, оповідання “Невірна дружина”, збірник есе “Шлюбний бенкет”). Термін “peak experiences” запозичений в американського психолога Абрахама Маслоу, який вперше звернувся до аналізу психічного стану здорової людини [11]. На противагу психології Фрейда, де основна увага приділялась неврозам та різного роду психічним хворобам, Маслоу довів, що ключ до подолання душевної дисгармонії криється у дослідженні абсолютно здорових та щасливих людей. Стан вищої, незабгненної гармонії з собою та навколишнім світом, який здатні переживати такі люди, він і назвав “peak experience”. Спроектуювши термін психології у царину літератури Колін Уїлсон, знаходить такі моменти у мотивах, пройнятих ідеєю утвердження життя. Вона може виникнути в результаті насолоди переживань, які народжуються, наприклад, у матері, що спостерігає, як її син зі смаком їсть обід, чи у втомленого працівника, який знайшов хвилинку випити каву. Таким чином, автор, озброївшись поверхневою простотою своїх тверджень, доводить, що сартрівське поняття про випадковість та подекуди непотрібність людини у ворожому для неї бутті варто переосмислити і відкинути, оскільки воно приводить екзистенціалізм у нікуди.

Фактично, як відмічає С. Л. Кошелев, “новий” екзистенціалізм Уїлсона виходить з тих же передумов, що й “старий” екзистенціалізм континентальних мислителів Ясперса, Хайдегера, Сартра, Камю, але відрізняється від нього своїм оптимістичним характером, впевненістю в тому, що людське життя має зміст та мету, які полягають у цілеспрямованій роботі людини над розширенням своєї свідомості, що в свою чергу є запорукою еволюції людини, її підйому на вищий рівень, тобто перетворення у надлюдину” [4, с. 103]. Звичайно, твердження про надлюдину є дещо перебільшеним, але Колін Уїлсон і справді вбачає реальний порятунок від абсурдності та беззмістовності у самій людині, а точніше, у глибинах її свідомості, саме тому центральною темою і романів, і філософських робіт автора є “діяльність та можливості людського мозку” [3, с. 203]. Колін Уїлсон, вибравши для своїх літературних дослідів поле наукової фантастики, зумів екзистенціалістську парадигму французьких колег подати у дещо іншому трактуванні, яке полягало у двоплановому моделюванні глобальних ідей (свободи, відповідальності, боротьби тощо), де перший рівень – це гра з уявою читача, а інший – виклик його інтелектуальній обізнаності.

Екзистенціалістська парадигма творчості згаданих письменників проявляється не тільки у специфіці художніх образів, які просякнуті настроями самотності, приреченості, відчуженості, а й у відповідному філософському наповненні творів, що реалізується через протистояння духовного і тілесного, раціонального та ірраціонального, свідомого і підсвідомого. У всіх трьох письменників, роману "філософської тенденції" спостерігається чітко виражена авторська позиція, яка формувалась як на базі національної традиції, так і в результаті критичного переосмислення ключових концепцій французьких екзистенціалістів. Кожен запропонував власне вирішення світоглядно-естетичних завдань, які постали перед письменниками повоєнного періоду, при цьому всіх об'єднує бажання вказати на нові шляхи виходу за межі абсурдного буття. Так у Айріс Мердок спостерігаємо поєднання авантюрних, подекуди детективних сюжетних колізій з глибоким психологічним аналізом внутрішнього буття людини; для Вільяма Голдінга домінуючою є морально-етична складова його притчових творів, де увага приділяється як окремій особистості так і цілому людству загалом; Колін Уілсон обрав для своїх творчих досліджень безпосередньо людську свідомість, використавши фантастику для обрамлення філософських ідей.

Література:

1. Аникин Г. В. История английской литературы : учеб. пособие [для студентов педагог. ин-тов и фак. иностр. яз.] / Г. В. Аникин, Н. П. Михальская. – М. : Высшая школа, 1975. – 528 с.
2. Байрамкулова Л. К. Поетика Айрис Мердок в свете проблемы интертекстуальности : автореф. дис. на добывтие науч. степени канд. филолог. наук : спец. 10. 01. 03. "Литература народов стран зарубежья" / Л. К. Байрамкулова. – Нальчик, 2005. – 16 с.
3. Ивашова В. В. Что сохраняет время : Литература Великобритании, 1945-1977 / В. В. Ивашова. – М. : Сов. писатель, 1979. – 336 с.
4. Кошелев С. Л. Колин Уилсон – эссеист и романист / С. Л. Кошелев // Взаимодействие жанров и стилей в художественной системе писателя. – М. : МГПИ. им. Ленина, 1982. – С. 102-110.
5. Крылова Л. А., Мосолова Л. Н. Экзистенциализм в Англии и США / Л. А. Крылова, Л. Н. Мосолова. – М. : Знание, 1976. – 64 с.
6. Михальская Н. П. Английский роман XX века / Н. П. Михальская, Г. В. Аникин. – М. : Высшая школа, 1982. – 180 с.
7. Павличко С. Д. Лабіринти мислення / С. Д. Павличко. – К. : Наукова думка, 1993. – 103 с.
8. Скороденко В. Язык жизни, смерти и правды / В. Скороденко // Мердок А. Сочинения в 2-х тт. – М. : Терра, 2000. – С. 4-5.
9. Dooley Gillian. From a tiny corner in the house of fiction conversations with Iris Murdoch / Gillian Dooley. – USA. : University of south Carolina, 2003. – 240 p.
10. Hilda D. Spear Sticking a Story between the Covers // Fingering Netsukes: selected papers from the First International William Golding Conference : [edited by Frederic Regard]. – Publications de l'Universite de Saint-Etienne, 1995. – P. 17-24.
11. Wilson Colin Introduction to the new existentialism / Colin Wilson. – USA. : 1967, Houghton Mifflin Co., 1967 – 188 p.